

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра історії України

Дипломна робота
(магістра)

**з теми: Становлення та діяльність гетьманського режиму на Поділлі
(квітень-грудень 1918 р).**

Виконала: студентка II курсу
групи Ist1-M23
спеціальності 014 Середня освіт (Історія)
Король Вероніка Богданівна

Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Завальнюк Олександр Михайлович

Кам'янець-Подільський – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПРОБЛЕМИ.....	6
РОЗДІЛ 2. ПРИХІД ГЕТЬМАНА СКОРОПАДСЬКОГО ДО ВЛАДИ	19
РОЗДІЛ 3. СТВОРЕННЯ ОРГАНІВ ГЕТЬМАНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ НА ПОДІЛЛІ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ В СФЕРІ РОЗБУДОВИ ЕКОНОМІКИ Й КУЛЬТУРИ НА ТЕРИТОРІЇ ГУБЕРНІЇ	30
РОЗДІЛ 4. ПАДІННЯ РЕЖИМУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО В УКРАЇНІ ТА НА ПОДІЛЛІ	73
ВИСНОВКИ	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	91
ДОДАТКИ	Error! Bookmark not defined.

ВСТУП

Актуальність теми дослідження обумовлена сучасним контекстом боротьби України за незалежність, що посилює інтерес до нашої національної історії, її уроків та здобутків. Під час розбудови державності особливо важливо узагальнювати весь накопичений досвід українського народу, адже сучасні виклики державотворення мають чимало спільного з тими, що постали перед творцями української держави під час визвольних змагань 1917–1921 років. Одним із вагомих досягнень того часу стало створення Української Гетьманської Держави на чолі з Павлом Скоропадським, яка діяла в квітні–грудні 1918 року. Це державне утворення, незважаючи на свою короткочасність, досі залишається об'єктом наукових дискусій. Серед форм новітньої української державності 1917-1920 років саме Гетьманат вирізняється складністю інтерпретації та неоднозначністю оцінок. Він став реальною альтернативою курсу Центральної Ради, обстоюючи конкретну концепцію національного та державного будівництва, що знайшла підтримку у частини суспільства.

Гетьманський режим поширився на всі регіони, зокрема на Поділля, де активно впливав на розвиток освіти, науки, культури, військову справу, профспілковий рух, розв'язання аграрного питання, а також на функціонування сфер охорони здоров'я, громадського харчування, продовольчого забезпечення та соціального захисту населення. На сьогодні ці аспекти діяльності гетьманського режиму в регіональному контексті вивчені лише частково. Дослідження таких аспектів його діяльності на Поділлі є важливим для комплексного відтворення внутрішньої політики України у 1917–1920 роках, без чого історія Української революції залишатиметься неповною. Актуальність теми обумовлена й необхідністю наукового аналізу досвіду державотворчої діяльності Гетьманату Павла Скоропадського на Поділлі, оскільки критичне осмислення минулого допомагає у формуванні оптимальної моделі державного будівництва України сьогодні, а також сприяє розробці більш збалансованої

внутрішньої та зовнішньої політики.

Мета даної роботи полягає в тому, щоб, спираючись на науковий доробок попередників, опубліковані джерела, об'єктивно відтворити суспільно-політичні події та процеси, що мали місце на Поділлі у квітні-грудні 1918 р. після утворення Української держави П. Скоропадського, а також вивчити й систематизувати історичний досвід, набутий у той час.

Мета дослідження обумовила такі **завдання**:

1. здійснити аналіз ступеня наукової розробки нашої теми в українській історіографії;
2. схарактеризувати джерельну основу роботи;
3. розкрити методологічні засади дослідження;
4. з'ясувати політичну ситуацію в Україні на початку 1918 та показати вплив подій Першої світової війни, українсько-більшовицького збройного конфлікту на процес появи Української держави П. Скоропадського;
5. показати ставлення населення Поділля до перевороту та появу нової держави на українських теренах;
6. розглянути основні методи діяльності Української Гетьманської держави щодо створення органів влади на Поділлі, проведення аграрної реформи, підтримки культури;
7. схарактеризувати причини й процес падіння режиму Павла Скоропадського в Україні та на Поділлі.

Об'єктом дослідження є Українська держава П. Скоропадського.

Предметом дослідження є процес становлення та внутрішньополітична діяльність гетьманської держави на території Поділля.

Хронологічні межі роботи охоплюють період з 29 квітня до 14 грудня 1918 р., тобто період від проголошення Української Держави й до відречення гетьмана від влади та виїзду до Німеччини.

Територіальні рамки роботи Подільську губернію, яка входила до складу Української держави Павла Скоропадського.

Практичне значення роботи полягає у тому, що фактичний матеріал і

висновки можуть бути використані у педагогічній роботі ліцеях, у діяльності музеїв, гуртків, краєзнавчих товариств на теренах Поділля.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження висвітлено в науковій публікації на тему «Аграрна політика гетьманського режиму та опір її проведенню селянством Поділля у 1918 р.». Матеріал розміщено в збірнику конференції «Поділля та Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю».

Структура дослідження. Робота побудована за проблемно-хронологічним принципом. Складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (106 позицій), додатків (6 рисунків). Загальний обсяг дослідження становить 106 сторінок, основний зміст викладено на 90 сторінках.

ВИСНОВКИ

Отже, здійснене дослідження дозволяє зробити такі висновки.

Історіографія розвитку гетьманського режиму в Україні 1918 року є різноманітною та об'ємною, і в її рамках виокремлюються три основні групи джерел: українська, зарубіжна та емігрантська історіографії. Перші праці на цю тему з'явилися завдяки українським історикам еміграції, таким як І. Мазепа, О. Субтельний і Д. Дорошенко. Вони досліджували ключові аспекти становлення гетьманського режиму, зокрема його протистояння з селянськими повстаннями та стосунки з німецькими й австрійськими союзниками, а також намагалися осмислити спроби державного будівництва цього часу.

Сучасна вітчизняна історіографія, завдяки працям таких дослідників, як Р. Пиріг, В. Солдатенко і В. Лозовий, зосереджена здебільшого на державно-політичних аспектах Української революції 1917–1921 років, що значно збагачує загальний масив знань про цей період. Додатково вагомий внесок у дослідження розвитку гетьманського режиму на Поділлі зробили А. Антонишин, який вивчав аграрні питання та діяльність політичних партій, а також С. Калитко і О. Кравчук, які аналізували створення осередків гетьманської влади в регіоні та боротьбу з антидержавними рухами. В. Галатир приділив увагу структурі органів гетьманської влади, а О. Завальнюк та В. Стецюк досліджували роль гетьманату у створенні університету в Кам'янці-Подільському та діяльність земств і добровольчих дружин у цьому місті. І. Ратушняк зокрема висвітлив процес падіння гетьманату в Кам'янці-Подільському, що стало основою для написання комплексного дослідження про діяльність режиму на Поділлі.

Серед характерних ознак сучасної історіографії важливо виділити персоналістику, тобто дослідження ролі окремих діячів, таких як Павло Скоропадський, П. Гусаков, С. Кисельов в подіях того часу. Однак подальші дослідження доцільно спрямувати на вивчення діяльності діячів нижчого, регіонального рівня. Це допоможе активізувати краєзнавчі дослідження та

«олюднити» історію, відтворюючи значущі деталі загальної картини Гетьманату і дозволяючи краще зрозуміти локальні аспекти цих подій.

Методологічний підхід цього дослідження відзначається багатоплановістю та широкою репрезентативністю завдяки комплексному використанню трьох основних груп джерел: документальних матеріалів, особистих свідчень і періодичної преси. Такий вибір дозволяє всебічно досліджувати діяльність органів влади на Поділлі, глибоко аналізувати функціонування державного управління та простежити вплив різних соціальних і політичних груп на події того періоду. Документальні джерела забезпечують детальну інформацію про роботу адміністрації та наслідки її рішень, тоді як мемуари та свідчення сучасників розкривають особисті інтерпретації подій, висвітлюючи настрої різних соціальних верств. Періодична преса надає важливі хронологічні дані щодо політичних змін, зокрема події, пов'язані з приходом до влади П. Скоропадського як гетьмана.

Аналіз процесу державного перевороту та приходу П. Скоропадського до влади вимагає обов'язкового врахування ширшого історичного контексту, зокрема наслідків Першої світової війни, більшовицької експансії та умов Брест-Литовського мирного договору. Ці ключові події не лише формували політичний ландшафт України, але й визначали ставлення населення до нової влади. Важливу роль у переході до гетьманського режиму відіграло також запрошення німецьких військ та погодження умов, висунутих УНР. Коли німецьке командування дійшло висновку, що соціалістичні експерименти Центральної Ради не сприяють стабільності, воно підтримало П. Скоропадського як потенційно більш надійного союзника, що міг забезпечити політичну та економічну стабільність, хоч і без значної підтримки з боку населення.

Зміна влади на Поділлі зустріла певну настороженість серед місцевого населення. Селяни побоювалися, що їхні земельні досягнення можуть бути скасовані, а міщани не вбачали у гетьмані захисника демократичних змін. Представники соціалістичних партій та проукраїнська інтелігенція розглядали Скоропадського як прибічника відновлення старих порядків, що підтримувались

Німеччиною та Австро-Угорщиною. Однак на початковому етапі існування гетьманського режиму австро-німецький військовий контроль в Україні, зокрема на Поділлі, не лише підтримував нову владу, а й стримував активність більшовиків, які намагалися втілювати свої соціально-економічні плани. У цьому контексті військова присутність Центральних держав стала фактором стабілізації, хоч і мала ряд негативних наслідків для українського суспільства.

Діяльність П. Скоропадського на Поділлі була відзначена певною стабілізацією внутрішньополітичної ситуації, завдяки підтримці австро-угорських військ. Їхня присутність допомогла стримувати антигетьманські сили, що створило умови для реалізації низки політичних і соціальних реформ. Серед головних заходів були створення нової армії, Державної варти, реорганізація судової системи, а також акцент на релігійному підґрунті та позитивному образі інституту гетьманства, що посилювало легітимність режиму.

Важливим аспектом стало створення ефективного адміністративного апарату під керівництвом С. Кисельова, який очолив управління Поділлям. Це дало можливість відновити дореволюційний адміністративно-територіальний поділ, а також місцеві інститути самоврядування, такі як повітові старости, волосні старшини та сільські сходи. Організація перевиборів наприкінці 1918 року відображала прагнення гетьманської влади закріпити свій контроль на місцевому рівні. Проте діяльність деяких чиновників, зокрема П. Гусакова, виявляла реставраційні нахили, що провокувало конфлікти з місцевим самоврядуванням. Спроби відродити старі монархічні порядки викликали невдоволення, що послабило позиції режиму і стало однією з причин його швидкого падіння.

В економічній сфері гетьманат досяг часткових успіхів у стабілізації деяких галузей, хоча аграрна реформа залишалася складним питанням. На початкових етапах, за підтримки військ Центральних держав, влада проводила репресивні заходи, повертаючи землі поміщикам, що викликало обурення селян. Надалі аграрна політика гетьмана залишилася половинчастою і не задовольнила селянство, яке побоювалося за свої земельні надбання. Це створило глибоке

невдоволення серед широких верств населення, що вилилося в масові протести і повстання. Недостатня підтримка з боку селянства, вкупі з антагонізмом між проросійською адміністрацією та україноцентричною опозицією, а також авторитарні методи управління, підштовхнули до створення Директорії УНР і спричинили нову хвилю боротьби за незалежність.

Гетьманування Павла Скоропадського, хоч і тривало лише кілька місяців у 1918 році, стало значущим періодом для розвитку української культури. Усвідомлюючи важливість культурної сфери для посилення національної ідентичності, Скоропадський ініціював низку реформ і проєктів. Одними з ключових досягнень його правління стали заснування Української академії наук, університетів у Києві та Кам'янці-Подільському, розширення мережі українських шкіл і гімназій, а також запровадження української мови в освіті, державному управлінні й суспільному житті. Відбувся розвиток національного кіномистецтва, літератури та мистецтва, а також підтримка українського театру, музеїв і бібліотек, що сприяло збереженню та популяризації культурної спадщини. Разом із цим, проросійські чиновники гетьманського уряду здійснювали тиск на національні товариства, зокрема «Просвіту», і перешкоджали діяльності українських діячів та створенню нових культурних проєктів.

Останній етап існування Української гетьманської держави розпочався в жовтні 1918 року, коли німецькі та австро-угорські війська, що підтримували режим, почали повертатися додому, і гетьманат залишився без зовнішньої опори. Відсутність достатньої соціальної бази, прагнення до створення сильної централізованої влади на консервативних засадах, слабкість силових структур також сприяли ослабленню режиму. Провідну роль у поваленні гетьманату відіграла національно свідомо українська інтелігенція, кооператори, військові та, передусім, селянство.

На Поділлі, зокрема у Вінниці, розташовані війська активно брали участь у повстанні проти гетьманату, що стало одним з вирішальних чинників його падіння. Ситуація в регіоні ускладнювалася через посилення повстанських рухів

і антигетьманських настроїв, які підживлювалися більшовиками. Подільський край став ареною боротьби різних політичних сил, і цей процес відбувався на тлі загальноукраїнських подій, але мав локальні особливості, пов'язані з місцевими умовами і соціальною структурою. У грудні 1918 року, під тиском повстання, очоленого Директорією УНР, Павло Скоропадський був змушений відмовитися від влади, і гетьманат припинив існування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

Опубліковані джерела:

1.1. Збірники документів і матеріалів.

1. Гражданская война на Украине. 1918-1920. Сборник документов и материалов в 3-х т. и 4 кн.. Киев : 1967. Наукова думка. Т.1. Кн.1. 874 с.
2. Директорія УНР у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: 2020. 268 с.
3. Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 р. – грудень 1920 р.) : документи і матеріали / Держ. архів Хмельн. обл.; ред. М. І. Мехеда, упоряд. Г. В. Вітряна [та ін.]. Вінниця: Він. книжк.-газ. вид-во, 1959. 485 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000013466> (дата звернення – 01.06.2024).
4. Подільський губернський староста Сергій Кисельов (1877-1937) у документах епохи / Автори-упорядники: О. М. Кравчук, І. І. Ратушняк, К. В. Завальнюк. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 282 с.
5. Східне Поділля в добу Центральної Ради та гетьманату П. Скоропадського (березень 1917-грудень 1918 р.): Збірник документів та матеріалів / Упоряд. К. Завальнюк, Т. Стецюк. Вінниця: О. Власюк, 2008. 208 с.
6. Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах. Т. 1 / упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін. Київ : Темпора, 2015. XVIII, 790 с.
7. Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах. Т. 2 / упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін. Київ : Темпора, 2015. XX, 412 с.

1.2. Матеріали періодичної преси.

8. Вирізка з газети «Німецька преса про приїзд гетьмана». 4 вересня 1918 р. URL: https://tsdavo.gov.ua/gmedia/128_3766-1-295-70-jpg/ (дата звернення – 06.07.2024).
9. Вісти з міст. *Відродження*. №6. 3 квітня (21 березня) 1918 року. 6 с.
10. Доля Кам'янець-Подільського державного українського університету.

Відродження. №125. 31 серпня (18 серпня) 1918 року. 8 с.

11. Дописи. Могилів-Подільський. *Нова Рада. №111. 1918. 11 липня (28 червня). 4 с.*

12. Закон про Верховне управління державою. *Відродження. №104. 4 серпня (22 липня) 1918 року. 6 с.*

13. Пів року після Берестейського миру. *Відродження. №113. 15 серпня (2 липня) 1918 року. 4 с.*

14. С.-господарська нарада у Вінниці. *Нова Рада. №138. 1918. 11 серпня (22 липня). 4 с.*

15. Грамота до всього українського народу. *Державний вісник. 1918. № 1. 16 травня. 4 с.*

16. Auszug aus der Tagespresse. Inland/Ausland. Hergestellt vom Kriegspressequartier

1.3. Мемуарні видання

17. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Наукове видання. Ред. кол.: Я. Пеленський (гол. ред.), Л. Білас, Г. Боряк, К. Вислобоков. Київ – Філадельфія: АТ «Книга», 1995. 493 с.

18. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917-1921 рр. Київ : Темпора, 2003. 608 с.

Монографії та наукові публікації:

19. Австро-німецька окупація України (1918). URL: [\(https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B2%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE-%D0%BD%D1%96%D0%BC%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BF%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8_\(1918\)\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B2%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE-%D0%BD%D1%96%D0%BC%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BF%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8_(1918)) (дата звернення – 01.06.2024).

20. Австро-німецьких військ контроль 1918. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Avstro_vijsk (дата звернення – 01.06.2024).
21. Аграрне питання в українській революції. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Ahrarne_pytannia (дата звернення – 02.06.2024).
22. Антонишин А.П. Аграрні перетворення на Поділлі в добу гетьманату П.Скоропадського (квітень – листопад 1918 року). *Інтелігенція і влада*. Серія : Історія. 2008. Вип. 11. С. 134-143.
23. Антонишин А.П. Діяльність політичних партій на Поділлі в період Гетьманату Павла Скоропадського. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-4994.html> (дата звернення – 01.06.2024).
24. Антонишин А.П. Розвиток освіти на Поділлі в Українській державі. Олійник С. В. Боротьба з гетьманським режимом на Поділлі в 1918 році. *Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції (14-15 листопада 2014 року)*. Редкол.: Завальнюк О.М. (співголова), Войтенко В.І. (співголова) та ін. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Т.2. С.174-185
25. Бачинська О.М. Розвиток видовищних форм мистецтва в українській державі гетьмана Павла Скоропадського: історичний аспект. Автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Кам'янець-Подільський : 2016. 24 с.
26. Венчур А. Німецька та австро-угорська окупаційні зони в Наддніпрянщині у 1918 р. *Наукові праці студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського Національного університету імені Івана Огієнка*. Випуск 20. Частина 1. Кам'янець-Подільський : 2023. С.116-120.

27. Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада: Навчальний посібник. Київ : Заповіт, 1997. 344 с.
28. Випробовуючи долю, гартуючи волю. Україна й українці в ХХ – на початку ХХІ ст. У 3-х кн. Вид. 2-е. Авт. кол.: Г. Єфіменко, С. Кульчицький, Р. Пиріг, В. Скальський, Л. Якубова. Київ : ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2022. Кн.1. Україна й українці в 1917-1939 рр. 720 с.
29. Витанович І. Аграрна політика українських урядів років революції й визвольних змагань (1917-1920). Мюнхен: Українське Історичне Товариство Серія: Монографії ч. 2. З фондів Центрального державного архіву зарубіжної україніки. 1968. 60 с.
30. Вольфрам Дорнік, Георгій Касьянов, Петер Ліб Окупаційні адміністрації 1918 р. та 1941–1944 рр.: порівняння. *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917-1922 роки*; упоряд. В. Дорнік ; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ : Ніка-Центр, 2015. С.441-453
31. Вольфрам Дорнік, Петер Ліб Економічне використання. *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917-1922 роки*; упоряд. В. Дорнік ; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ : Ніка-Центр, 2015. С.263-299
32. Вольфрам Дорнік, Петер Ліб Окупаційна адміністрація. *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917-1922 роки*; упоряд. В. Дорнік ; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ : Ніка-Центр, 2015. С.235-263
33. Вольфрам Дорнік, Петер Ліб Політика Центральних держав щодо України під час Першої світової війни. Окупаційні адміністрації 1918 р. та 1941–1944 рр.: порівняння. *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917-1922 роки*; упоряд. В. Дорнік ; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ : Ніка-Центр, 2015. С.93-129
34. Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. Київ: Крок, 2019. 626 с.
35. Галатир В.В. Державотворчий процес у кам'янецькому повіті в добу гетьманату Павла Скоропадського. *Поділля у добу Української революції 1917-1921 рр.: матеріали круглих столів* / [редкол.: О. М. Завальнюк (голова), О. Б.

Комарніцький (відп. ред.), Л. В. Баженов та ін.]. Кам'янець-Подільський; ПП «Медобори-2006», 2013. С.5-14

36. Гандзюк В. О. Часописи Поділля в процесі творення державницької ідеології українства (1917-1920 рр.): Монографія. Вінниця: Діло, 2009. 370 с.

37. Гнатюк С.Л. Внутрішня політика гетьманату П. Скоропадського (1918 р.): українська історіографія проблеми. Дис. канд. іст. наук. 07.00.06. Київ : 2002. 170 с.

38. Головченко В. І., Солдатенко В. Ф. Українське питання в роки Першої світової війни: Монографія. Київ : Парламентське вид-во, 2009. 448 с.

39. Грицак Я. Нарис історії України. Формування української модерної нації ХІХ–ХХ століття. Київ: Генеза, 1996. 360 с.

40. Грушевський М. Ілюстрована історія України. Нью-Йорк: Видавництво Чарторійських, 1917-1967. 578 с.

41. Гуменюк К.С. Боротьба трудящих Поділля з австро-німецькими окупантами в 1918 р. *Боротьба за владу Рада на Україні*. Київ: Наукова думка. 1977. С.138-157

42. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 р. Документально-наукове видання / Упоряд.: К.Ю. Галушко. Київ : Темпора, 2002. 352 с. :іл.

43. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. Т.1. Доба ЦР. Київ : Либідь, 1998. 437 с.

44. Жванко Л.М. Внутрішня політика української держави у галузі охорони здоров'я та соціального захисту населення (квітень-грудень 1918 року). Автореф. дис. канд. іст. наук. 07.00.01. Харків : 2002. 20 с.

45. Завальнюк О.М. Гетьман Павло Скоропадський в історії Кам'янець-Подільського державного українського університету. *Поділля у добу Української революції 1917-1921 рр.: матеріали круглих столів* / [редкол.: О. М. Завальнюк (голова), О. Б. Комарніцький (відп. ред.), Л. В. Баженов та ін.]. Кам'янець-Подільський; ПП «Медобори-2006», 2013.С.19-29

46. Завальнюк О.М., Стецюк В.Б. Добровольчі дружини Кам'янця-

Подільського (листопад-грудень 1918 р.). *Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції (14-15 листопада 2014 року)*. Редкол.: Завальнюк О.М. (голова) та ін. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. С.410-416

47. Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах / В. М. Литвин (голова редакційної ради). Київ: Наукова думка, 2006. Т. 2. 632 с.

48. Калантир А. Падіння гетьманської влади у Вінниці за спогадами П. Єрошевича. *Наукові праці студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського Національного університету імені Івана Огієнка*. Випуск 20. Частина 1. Кам'янець-Подільський : 2023. С.40-42

49. Калитко С. Л. Карні експедиції на Поділлі в 1917 – навесні 1918 рр. та участь в них австро-угорської армії. *Народи світу і Велика війна 1914-1918 рр.: матеріали Всеукраїнської наукової конференції 3-4 квітня 2015 р.* Вінниця, ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. С. 257-266.

50. Калитко С., Кравчук О. Поділля у період гетьманату 1918 р.: консервативна модель внутрішньої політичної стабілізації. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. 2008. №13. 244-251.

51. Калитко С., Кравчук О. Правовий статус губернських і повітових старост Української Держави П. Скоропадського. 1918 р. *Соціальна історія. Науковий збірник*. Київ : 2011. Вип. VII. С. 48-57.

52. Калитко С.Л., Кравчук О.М. Діяльність Пилипа Гусакова на посаді вінницького повітового старости у 1918 р. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]*. Серія : Історія. 2013. Вип. 21. С. 128-134

53. Каменецький І. Німецька політика супроти України в 1918-му році та її історична генеза. *Український історик: журнал українського історичного товариства*. 1969. 1-3 (21-23). С.74-85

54. Капелюшний В., Байлема Т. Соціальна політика національних урядів України у 1917–1920 роках (на матеріалах Подільської губернії): історіографічні

аспекти сучасного дослідження проблеми. *Етнічна історія народів Європи*. 2011. Вип. 34. С. 76-79

55. Карпенко О. В., Отземко О.В. Поділля за часів гетьманату Павла Скоропадського (за матеріалами місцевої преси). *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Вінниця. 2020. Вип.12. Т.2. С.53-57

56. Кліщинський П.В. Антигетьманський переворот: підготовка, хід, наслідки. *Поділля у добу Української революції 1917-1921 рр.: матеріали круглих столів* / [редкол.: О. М. Завальнюк (голова), О. Б. Комарніцький (відп. ред.), Л. В. Баженов та ін.]. Кам'янець-Подільський; ПП «Медобори-2006», 2013. С.81-88

57. Ковальова Н.А. К Селяни, поміщики і держава: конфлікти інтересів. «Аграрна революція» в Україні 1902–1922 рр. Дніпропетровськ : ЛПРА, 2016. 368 с.

58. Комарніцький О.Б. Становище єврейських громад у добу гетьманату П.Скоропадського (на матеріалах містечок Правобережної України). *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т.13. С.165-176

59. Король В. Аграрна політика гетьманського режиму та опір її проведенню селянством Поділля у 1918 р. *Поділля та Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю. Всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція*. Хмельницький: 2024. Вип.1. С.172-183

60. Кравчук О. М. Повалення влади гетьмана П. Скоропадського на Чечельниччині. Роль національних природних парків в розвитку туризму. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції Національний природний парк «Кармелюкове Поділля»*. (Чечельник), 20-22 вересня 2018 р. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2018. С. 185-192

61. Кравчук О. М. Становлення гетьманської системи управління в Подільській губернії (1918 р.) *Поділля у контексті української історії. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 29-30 листопада 2001 р.* Вінниця, 2001. С. 172–176.

62. Кравчук О.М. Марценюк П.М. Кам'янець-Подільський в період Гетьманату: хроніка подій 1918 р. *Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: Матеріали IV міжнародної конференції*. м. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006». С.104-117
63. Лекар А.М. Боротьба за владу в Подільській губернії в добу гетьманату П. Скоропадського. *Записки історичного факультету*. 2013. №23. С.159-185
64. Леміжанська А. Взаємовідносини органів державної влади і місцевого самоврядування в добу гетьманату П. Скоропадського: на прикладі Подільської губернії. *Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: Матеріали IV міжнародної конференції*. м. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006». С.117-120
65. Литвин В.М. Україна: доба війн і революцій (1914-1920 рр.). Київ: Видав. Дім «Альтернативи», 2003. 488 с.
66. Лозовий В. Правосвідомість селянства в період Української революції 1917-1920 рр.: історичний аспект.. Кам'янець-Подільський, 2011. 112 с.
67. Лозовий В. С. Аграрний аспект суспільно-політичної діяльності Подільського губернського старости Сергія Кисельова (1918 р.). *Український селянин*. 2020. Вип. 23. С. 54-58.
68. Лозовий В. С. Селянські органи влади після гетьманського перевороту. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський, 2012. Том 21. Історичні науки. С. 283-293.
69. Лозовий В. С. Соціокультурні засади реакції селянства на гетьманський переворот. *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 7. С. 260-266.
70. Лозовий В. С. Ставлення селянства Поділля до гетьманської влади (1918 р.). *Український селянин*. 2005. Вип. 9. С. 179-182
71. Лозовий В.С. Поділля в період Гетьманату (1918). Навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : 2003. 35 с.
72. Лозовий В.С. Продовольча політика Української Держави П.Скоропадського і селянство. *Наукові праці Кам'янець-Подільського*

державного університету: *Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т.13. С.136-139

73. Лозовий В.С. Ставлення селянства Поділля до гетьманської влади (1918). *Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції*. Редкол.: Завальнюк О.М. (голова), та ін. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т.2. С.273-280

74. Мараєв В. Україна, 1918: хроніка. Харків: Фоліо, 2020. 295 с. іл..

75. Мельник Е. Селянські заворушення в Врублівцях на Поділлі за гетьманату (травень-жовтень 1918 р.). *Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції*. Редкол.: Завальнюк О.М. (голова), та ін. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т.2. С.280-291

76. Нариси історії української революції 1917–1921 років / Ред. кол.: В.А.Смолій (голова), Г.В.Боряк, В.Ф. Верстюк, С.В.Кульчицький, В.М.Литвин, Р.Я.Пиріг, О.П.Реєнт, О.С.Рубльов, В.Ф.Солдатенко, Ю.І.Терещенко. НАН України. Інститут історії України. Київ : НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2011. Кн. 1. 390 с.

77. Олійник С. В. Боротьба з гетьманським режимом на Поділлі в 1918 році. *Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції (14-15 листопада 2014 року)*. Редкол.: Завальнюк О.М. (співголова), Войтенко В.І. (співголова) та ін. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Т.2. С.22-31

78. Пиріг Р. Відносини України і Центральних держав: нетипова окупація 1918 року. Київ : Інститут історії України, 2018. 358 с.

79. Пиріг Р. Гетьманат Павла Скоропадського з погляду німецько-австрійських союзників. *Український історичний журнал*. 2008. Вип. 4. (№481). С.38-47

80. Пиріг Р. Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: опубліковані документи і матеріали. *Архіви України*. 2011. № 5. С.98-112

81. Пиріг Р. Україна і Центральні держави: прелюдія окупації 1918 року. *Краєзнавство*. 2018. №2. С.1-6.

82. Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. Київ : 2011. 335 с.
83. Пиріг Р. Формування гетьманського уряду: німецькі впливи. Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років: *Збірник наукових статей*. Вип. 3. Київ : Інститут історії України НАН України, 2008. С.1-12
84. Пиріг Р.Я. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2016. 518 с.
85. Приходько М.М. Українська Держава часів гетьмана Павла Скоропадського у контексті європейської геополітики. Дис. канд. іст. наук. 07.00.01. Київ : 2019. 228 с.
86. Расевич В. Погляд зсередини – життя за окупації. *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917-1922 роки*; упоряд. В. Дорнік ; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ : Ніка-Центр, 2015. С.299-317
87. Ратушняк І.І. Повалення гетьманату П. Скоропадського в Кам'янці-Подільському. *Матеріали XIV Подільської історико-краєзнавчої конференції (14-15 листопада 2014 року)*. Редкол.: Копилов С.А. (співголова), Реєнт О.П. (співголова) та ін. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2014. С.255-262
88. Ратушняк І.І. Спроба відновлення правопорядку у Могилів-Подільському повіті в період Української держави 1918 р. *П'ята Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція/ Матеріали конференції, 16-17 жовтня 2015 р.* С.187-204
89. Реєнт О. Павло Скоропадський. Київ : 2003. 304 с.
90. Реєнт О.П., Лисенко О.Є. Українське питання в період Першої та Другої світових воєн: спроба порівняльного аналізу. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей)*. 2004. Вип. 26. С. 21-37.
91. Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917-1920 рр. Україна крізь віки: У 15 т. – Т. 10. Київ : Альтернативи, 1999. 320 с.
92. Савченко В.А. Павло Скоропадський - останній гетьман України. Харків: Фоліо, 2008. 378, [2] с. (Історичне досьє).

93. Солдатенко В. Перший мир Великої війни. *Велика війна 1914-1918 рр.: витоки, характер, наслідки*: Монографія / Наукова редакція д.і.н. проф. С.С. Трояна. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2018. С.309-340.
94. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу: Іст. есе-хроніки. У 4-х т.: Т. II. Рік 1918. Київ: Світогляд, 2010. 526 с.
95. Солдатенко В.Ф. Порівняльна історіографічна оцінка міжнародного становища України за доби гетьманату П. Скоропадського. *Проблеми всесвітньої історії*. 2017. № 2(4). С.9-33
96. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. Київ : Либідь, 1999. 976 с.
97. Субтельний О. Україна: історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького. 2-е вид. Київ : Либідь, 1992. 512 с.: іл.
98. Тимошук О.В. Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.): Дис. докт. іст. наук. Одеса: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 44 с.
99. Українська Держава – жорсткі уроки. Павло Скоропадський. Погляд через 100 років / Під заг. ред. К. Галушка; Авт. кол.: К. Галушко, Ю. Терещенко, І. Гирич, Г. Папакін, Т. Осташко, В. Лободаєв, С. Громенко, Є. Пінак, А. Харук. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. 336 с.
100. Українська державність у ХХ столітті: Історико-політологічний аналіз. Київ : Політична думка, 1996. 448 с.
101. Хома В. Особливості німецько-австрійської окупації в Україні у 1918 році: авторська інтродукція до вивчення проблеми. *Аннали юридичної історії*. 2020. Том 4. Випуск 2. С.76-86
102. Штик Г.А. Селянське питання в політиці Української держави, Директорії УНР, Раднаркому УСРР (квітень 1918 – серпень 1919 рр.). Автореф. Дис. канд. іст. 07.00.01. Київ : 2008. 22 с.
103. Шубин А. Социальное и национальное в Великой российской революции. *На рубеже эпох: русский и немецкий опыт 1917–1919 гг.* С.357-377

- 104.** Яременко О. І. Австро-угорська окупація Вінниці в 1918 р. *Народи світу і Велика війна 1914-1918 рр.: матеріали Всеукраїнської наукової конференції 3-4 квітня 2015 р.* Вінниця, ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. С. 257-266.
- 105.** Frank Golczewski Deutschlands Ukraine-Politik 1918-1926. Nationalities Papers. Vol. 25. No. 2. 1996. S. 285-299.
- 106.** Winfried Baumgart Deutsche ostpolitik 1918-1926. 239-256 s.